

LERØY VEST AS AVD BJØRSVIK SETTEFISK
Skuteviksboder 1 - 2, Lokalitet:
5020 Bergen

Deres ref:
Vår ref: 2015/131422
Dato: 08.09.2015
Org.nr: 985399077

Statens tilsyn for planter, fisk, dyr og næringsmidler

Mattilsynet

LERØY VEST AS -TILLATELSE TIL UUTVIDING AV ANLEGG FOR SETTEFISK PÅ LOKALITET 13653 BJØRSVIK I LINDÅS KOMMUNE

Mattilsynet viser til søknad av 17.06.2015 frå Lerøy Vest AS om løyve til å utvide anlegg for oppdrett av settefisk for laks og aure frå 2,5 mill. til 7,5 mill. stykk sjøklar settefisk på lokalitet 13653 Bjørsvik i Lindås kommune.

Saken gjelder

- 13653 - BJØRSVIK, Lokalitetsnummer 13653

Vedtak om tillatelse

Selskap : Lerøy Vest AS avd. Bjørsvik
Adresse : Bontelabo 2, 5020 Bergen
Konsesjonsnr. : H/L 0005
Art : Laks og Ørret
Type oppdrett/anlegg : Settefiskanlegg
Lokalitet : 13653 Bjørsvik
Volum : Inntil 7,5 mill. stk. sjødyktig settefisk pr. år

Vilkår

1. Det må gjennomføres systematiske registreringer av helsetilstand og overleving for hver fiskegruppe fra rogninnlegg til utsett i sjø, jfr bestemmelsene om biologisk forsvarlig drift i § 5, Akvakulturdriftsforskriften.
2. Dokumentasjon av gjennomføring av punkt 1 må finnes i anleggets sitt IK-akvasystem og kunne legges fram ved inspeksjon av Mattilsynet.
- 3 Tillatelsen gis på betingelse av at virksomheten oppdaterer beredskapsplanen i samvar med utvidelsene av produksjonen før fisk blir satt inn i anlegget. Videre må denne blant annet beskrive tiltak ved dårlig funksjon og redusert / manglende vanntilførsel til anlegget, jfr. § 7 om beredskapsplan i Akvakulturdriftsforskriften.

Tillattelsen er ikke gyldig før Fylkeskommunen har gitt godkjenning.

Driften skal skje i samsvar med gjeldende regelverk for virksomheten. En vil særskilt gjøre oppmerksom på : " Forskrift om drift av akvakulturanlegg " " Forskrift om internkontroll for å oppfylle akvakulturlovgivingen "

Mattilsynet tar forbehold om endring av vilkårene/tilleggsvilkår.

Vedtaket er fattet med hjemmel i forskrift om utvidelse av akvakulturanlegg mv § 5 Krav om godkjenning jf § 7

Vi har observert:

Mattilsynet viser til søknad av 17.06.2015 fra Lerøy Vest AS om løyve til å utvide anlegg for oppdrett av settefisk for laks og aure fra 2,5 mill. til 7,5 mill. stykk sjøklar settefisk på lokalitet 13653 Bjørsvik i Lindås kommune.

Den omsøkte utvidinga vil skje i nytt anlegg i samsvar med godkjent reguleringsplan som innebærer fylling i sjø og bygging av ny og større kai for å få plass til det utvida anlegget.

Produksjonen vil bestå av 1,875 millioner 160 – 220 grams tidlig høstsmolt av ørret for levering i uke 37 – 42 (september og oktober), 1,875 millioner 90 – 125 grams sein høstsmolt av ørret for levering i veke 43 – 47 (oktober og november), 1,875 millioner 135 – 250 grams vintersmolt av ørret for levering i veke 6 – 15 (februar – april) og 1,875 millioner 105 – 140 grams vårs smolt av ørret for levering i veke 16 – 25 (april – juni), til sammen 1094 tonn levert fisk.

Anlegget henter vann fra Husdalsvatnet (51 moh) som har et 12,1 km² stort nedbørfelt. Anlegget har vassdragskonsesjon fra NVE av 18. mai 2015 for regulering av Husdalsvatnet med 4 meter (HRV 51,0 m, LRV 47,0 m) og uttak av vann.

Avløpsvannet fra anlegget slippes i dag urensset ut på omtrent 37 m dyp i ytre del av Bjørsvik i Osterfjorden.

Anlegget har utarbeidet beredskapsplaner og internkontroll for anlegget .

Vedlegg til søknaden som er lagt til grunn for vurderingene til Mattilsynet er blant annet:

Rådgivende Biologer rapport 2089 Dokumentasjonsvedlegg til søknad om utvidelse ved Lerøy Vest AS avd. Bjørsvik (reg. nr. H/L 0005), med konsekvensutredning
" 1292 strømmålinger og MOM B undersøkelse i 2009
" 2089 MOM B undersøkelse 2015

Mattilsynet vurderer dette slik:

Avstandskrav:

Settefiskanlegget Bjørsvik ligger på nordsiden av Osterfjorden med nærmeste matfiskanlegg, lok 13874 Fyllingsnes sør med 8 km avstand mot vest og sør . På motsatt side av fjorden ligger det

nærmeste landbasert settefiskanlegg lok. 28516 Saltverket med Stamfisk og settefiskproduksjon på 250000 stk i en avstand på 3,5 km . Det er 3,8 km til grensen for nasjonal laksefjord " Fjordene rundt OsterøyHordaland". Avstanden til matfiskanlegget er akseptabel, til settefiskanlegget er det noe kort. Det ligger på motsatt side av fjorden og vil derfor ha en mindre risiko vedrørende påvirkning av hverandre. Nasjonal laksefjord ligger øst for Bjørsvik. Hovedstrømretningen i fjordbassenget går vestover.

Bygning:

Settefiskanlegget har en driftsbygning (de eldre fabrikkbygningene) med klekkeri og startfôringshall. Mesteparten av startfôringen vil bli flyttet over i den nye startfôringshallen, som er under ferdigstillelse. Til oppvarming av vann benyttes en kombinasjon av varmepumpe og varmeveksler med sjøvann i den kalde årstiden. Karkapasitet "ute" (under tak) vil etter ombyggingen til sammen utgjøre 7200 m³ fordelt på følgende kar :

- 8 stk 8 m kar med vannhøyde ca 2,5 m og volum på 110 m³ = 880 m³. Bygget under tak
- 3 stk 16 m kar med vannhøyde ca 4,0 m og volum på 800 m³ = 2400 m³. Bygget under tak
- 7 stk 13 m kar med vannhøyde ca 4,0 m og volum på 560 m³ = 3920 m³.

Hvert kar bygges slik at de framstår som en egen smittemessig enhet. Alle karene vil bli utstyrt med hver sin oksygeninnløser og CO₂ lufting. Økningen i karvolum vil skje oppå en ny fylling hvor det også bygges ny kai. Med en maksimalbelastning på 399 tonn i anlegget i februar, vil den gjennomsnittlige tettheten i karene ikke overstige 55,4 kg fisk/m³.

Produksjon:

Anlegget legger opp til å produsere følgende tre grupper med fisk

- 1,875 millioner 160 – 220 grams tidlig høstsmolt av ørret for levering i uke 37 – 42 (september og oktober)
- 1,875 millioner 90 – 125 grams sein høstsmolt av ørret for levering i uke 43 – 47 (oktober og november)
- 1,875 millioner 135 – 250 grams vintersmolt av ørret for levering i uke 6 – 15 (februar – april)
- 1,875 millioner 105 – 140 grams vårmsolt av ørret for levering i uke 16 – 25 (april – juni)

Produksjon-syklusen i anlegget er planlagt som følger: 2,4 millioner ørretyngel klekkes og startfôres rundt 25. januar etter innlegg av 2,5 mill øyerogn rundt 1. januar. Denne gruppen fôres fram til 1,875 millioner 160 – 220 grams tidlig høstsmolt for levering i uke 37 – 42 (september og oktober). 2,4 millioner ørretyngel klekkes og startfôres rundt 25. mars etter innlegg av 2,5 mill øyerogn rundt 15. februar. Denne gruppen fôres fram til 1,875 millioner 90 – 125 grams sein høstsmolt for levering i uke 43 – 47 (september og oktober). 2,4 millioner ørretyngel klekkes og startfôres rundt 1. juni etter innlegg av 2,5 mill øyerogn rundt 1. mai. Denne gruppen fôres fram til 1,875 millioner 135 – 250 grams vintersmolt for salg i uke 6 – 15 (februar – april). 2,4 millioner ørretyngel klekkes og startfôres rundt 5. juli etter innlegg av 2,5 mill øyerogn rundt 25. mai. Denne gruppen fôres fram til 1,875 millioner 105 – 140 grams vårmsolt for salg i uke 16 – 25 (april – juni).

For å få full utnyttelse av anlegget skal produksjonen være mest mulig strømlinjeformet i den forstand at det brukes henholdsvis 38 og 35 uker å produsere begge gruppene med høstsmolt og henholdsvis 45 og 50 uker å produsere begge gruppene med vårmsolt, fra startfôring til smolten er ute av anlegget. Hver gruppe oppholder seg i hver sin avdeling på anlegget uten at gruppene overlapper hverandre for på den måten å oppnå et effektivt skille mellom hvert innlegg i hver avdeling, samt

at all fisken alltid er ute av en avdeling før neste gruppe kommer inn. På denne måten oppnås det et skille mellom de ulike gruppene av fisk, samt at hver gruppe holdes innenfor hver sin egen smittemessige enhet.

Kapasitet:

Karkapasitet, rørdimensjoner og pumpekapasitet er vurdert av "Rådgivende Biologer". Rør og pumper vil bli dimensjonert med tanke på stor reservekapasitet.

Vannkapasitet:

Det er gjort avtale mellom Norwegian Preserving Co AS og settefiskanlegget den 15. oktober 1985 om levering av vann til produksjon av smolt, og denne avtalen er bekreftet på nytt 11. august 2006 da tilstrekkelige vannmengder til en produksjon av 2,5 mill smolt også ble garantert i forbindelse med forrige søknad om utvidelse. Avtalen garanterer at kraftproduksjonen blir tilpasset vanntilførselen til enhver tid, slik at settefiskanlegget sikres tilstrekkelig vann til sin smoltproduksjon. Avtalens ordlyd sikrer også tilstrekkelig med vann for den omsøkte utvidete produksjonen. Anlegget har to inntak i innsjøen Husdalsvatnet (51 moh) (NVE nr 26346), som er 1,1 km² stor (jf. figur 4). En 900 mm ledning går fra vannet og ned mot kraftverket (figur 3) der en 700 mm ledning ned til anlegget er tilkoblet på kraftverksrøret. Denne har sannsynligvis en kapasitet på minst 70 m³/min siden trykket er såpass stort som nesten 5 kg (et fall på over 45 meter). I tillegg har man en 315 mm reservevannforsyning som tar overflatevann ved demningen. Denne har omtrent tilsvarende kapasitet. Dessuten er det etablert en tredje vannforsyningsmulighet i avløpsvannet fra kraftverket, der en ved hjelp av to pumper kan levere inntil 10,5 m³/min. Denne er oppgradert med ytterligere en pumpe til omtrent 15 m³/min. Sammen med UV behandlet sjøvann dekker det anleggets behov også for den omsøkte utvidelsen. Oppgradert nødaggregat og nøddoksygenering i karene sikrer dette.

Vannkvalitet:

Anlegget har oksygeneringsanlegg med tilførsler både til driftsvannet (grunnoksygenering) og ved oksygeninnløpere og diffusorer til de enkelte karene. På det utvidete anlegget skal det benyttes opptil 200 % oksygentilsetting på inntaksvannet i hele produksjonssyklusen fram til smoltutsett. Det skal investeres i utstyr som sørger for oksygentilsetting i driftsvannet (høytrykksinnløpere) samt individuell oksygentilsetting til hvert av de store karene.

I tillegg vil det på alle de nye utekarene bli etablert system for intern sirkulasjon av vannet og utlufting av CO₂.

Anlegget har sjøvannsinntak som er lokalisert 450 m ute i fjorden på omtrent 70 m meters dyp, med muligheter for også å kunne ta vann inn på 20 m dyp. Her hentes stabilt hygienisk sikkert vann med en temperatur på 7°C. Sjøvannsanlegget har en kapasitet på 0,5 m³/min for både pumper og et kraftig UVanlegg. Dette brukes til buffring av ferskvannet, som i perioder kan være noe surt. I forbindelse med utvidelsen av anlegget vil sjøvannskapasiteten økes betydelig, til en kapasitet på inntil 40 m³/min UVbehandlet sjøvann. Sjøvann skal benyttes aktivt i kombinasjon med ferskvann fra fisken er rundt 40 gram.

Det foreligger månedlige vannprøver samlet inn fra februar til og med mai 2009. Vannkvaliteten er å betrakte som altfor sur for oppdrett av laks, slik at det må foretas omfattende vannbehandling

ved anlegget. Surheten var stabil mellom pH 5,0 og 5,2 i perioden og innholdet av labilt aluminium, som er den giftige fraksjonen av aluminium for fisk, var 45 µg Al/l i februar . Sjøvann benyttes for stabilisering av pH i driftsvannet.

Det er foretatt en teoretisk utregning av oksygen- og vannbehov for den planlagte produksjonen i gjennomstrømningsdelen av anlegget. Oksygenforbruket til fisken er hentet fra Gjedrem (1993). Det er også antatt at oksygenbehovet til ørreten er 1,5 ganger høyere enn laksen, og vannbehovet er beregnet med bakgrunn i de rettlede grenseverdiene for CO₂ og ammonium (NH₄⁺). Det er gjort mye forskning på hva som er akseptable nivåer av CO₂ og ammonium (NH₄⁺) i produksjonsvann for settefisk, og ved produksjon av settefisk av laks og ørret anbefaler man vanligvis at nivået av CO₂ og ammonium i vannet ikke skal overstige henholdsvis 15 og 2 mg/l i karene (Fivelstad m. fl. 2004, Ulgenes og Kittelsen 2007). Dette er også nedfelt som veiledende verdier i merknadene til § 21 i akvakulturdriftsforskriften, og Mattilsynet legger disse størrelsene til grunn som veiledende, måleparametere for landbaserte settefiskanlegg med laksefisk. I utregningene er det lagt til grunn at et forbruk av 1 mgO₂/l, frigjør 1 mgCO₂/l og 0,1 mgNH₄⁺/l.

Anlegget har oksygeneringsanlegg med tilførsler både til driftsvannet (grunnoksygenering) og ved oksygeninnløser og diffusorer til de enkelte karene. På det utvidete anlegget skal det benyttes opptil 200 % oksygentilsetting på inntaksvannet i hele produksjonssyklusen fram til smoltutsett. Det skal investeres i utstyr som sørger for oksygentilsetting i driftsvannet (høytrykksinnløser) samt individuell oksygentilsetting til hvert av de store karene. Til dette benyttes oksygeninnblander (lavtrykksinnløser) på vanninntaket til hvert enkelt av de store karene (Oxytech). I tillegg benyttes diffusorer i alle kar for å sikre jevn og stabil oksygentilsetting. Her benyttes et system med datastyrte magnetventiler som gir automatisk tilførsel av oksygen, som gir en trinnløs regulering rundt settpunkt på 80 – 90 % metning. Anlegget benytter intelligente magnetventiler som responderer i forhold til fluktuasjoner i oksygenmetningen, dvs at de åpner seg gradvis når oksygeninnholdet er på vei nedover og lukker seg gradvis når oksygeninnholdet er på vei oppover mot settpunktet.

Effektive karlufte kan fjerne opptil 50 – 60 % av CO₂ nivået i karene, noe som betyr at vannforbruket kan reduseres tilsvarende. Anlegget skal installere dette systemet på alle karene i startfôrings- og påvekstavdelingen også som en beredskap ved uforutsette hendelser (reduert vanntilgang pga. teknisk svikt i vanntilførsel, etc.). I tillegg til å luften ut CO₂, øker karlufte den interne sirkulasjonen i karene betydelig (hydraulisk kapasitet), noe som gir et bedre karmiljø både på grunn av den økte vannstrømmen direkte, og på grunn av bedret selvrensing av partikler i karene.

Anlegget har i dag en tilgjengelig middel ferskvannsmengde på 40,2 m³/min og et maksimum uttak på 60,0 m³/min i henhold til NVE konsesjonen av 18. mai 2015. Anlegget skal i tillegg øke sjøvannsmengden til opp mot 40 m³/min etter hvert som anlegget bygges ut og produksjonen utvides. Dette innebærer at anlegget for de fleste ukene i året som regel har mer vann tilgjengelig enn vannbehovet i gjennomstrømningsanlegget basert på at CO₂ nivået ikke skal overstige 15 mg/l og NH₄⁺ nivået i karene ikke skal overstige 2 mg/l. Anlegget vil normalt benytte seg av det vannet som til enhver tid er tilgjengelig for smoltproduksjon, mens de i perioder med lav tilrenning eller andre forhold må redusere vannforbruket tilsvarende, men ikke under fiskens vannbehov med hensyn på nivået av ammonium (NH₄⁺) i karene. Den tilgjengelige mengden vann sikrer således anlegget en trygg og sikker vannforsyning til den omsøkte produksjonen. Mengde ammonium i karene vil bare i ukene 35 til 42 overstige grensen på 2 mg NH₄⁺ med i underkant av 20 % i den perioden den tidlige høstsmolten er størst og fram til denne fisken er levert.

Avløp:

Avløpet skal bli plassert på 25 m dyp 300m ut i fra anlegget i et sjøområde med god vannutskiftning. De 2 MOM B-undersøkelsene i Bjørsvika fr 2009 og 2015 viste gode miljøforhold med hensyn på organisk belastning fra avløpet, dvs miljøtilstand 1= "meget god".

Smittevern og krav til generasjonsskille

Det er krav om smittebarriere mellom ulike innlegg/generasjoner. Pr d.d gjeld kravet om at tal settefisk pr smitemessig fraskilte eining ikke skal overstige 2,5 mill fisk. Disse avgrensingene gjelder ikke rogn og yngel. Mattilsynet vil understreke at smitteskille mellom hver generasjon er et viktig tiltak for å motvirke kontinuerlig overføring av smitte.

Fiskeveferd/Fiskehelse/Beredskap:

I "Forskrift om drift av akvakulturanlegg, § 22, Vannkvalitet, første ledd står det: "Fisk skal til enhver tid ha tilgang på tilstrekkelige mengder vann av en slik kvalitet at fiskene får gode levekår alt etter art, alder, utviklingstrinn, vekt, og fysiologiske og adferdsmessig behov, og ikke står i fare for å bli påført unødige påkjenninger eller skader, herunder også senskader som deformiteter."

Dette innebærer at i settefiskanlegget skal fisken til enhver tid sikres den vannmengde og vannkvalitet som sørger for et godt internmiljø i karene slik at bl. a. pH, oksygennivå og nivået av nedbrytingsproduktene CO₂ og ammonium ligger innenfor akseptable tålegrenser. Ved intensiv produksjon og redusert vannbruk må det tilsettes oksygen til driftsvannet samt individuelt til hvert kar. pH og mengde vann til fisken må nøye overvåkes for at fisken ikke skal utsettes for kritiske nivåer av NH₃. Alle disse forholdene er redegjort for av "Rådgivende Biologer".

For at anlegget skal kunne holde et nivå på under 15 mg CO₂/l i karene samtidig som en også skal ligge under 2 mg NH₄ +/l i karene, må vannbruken i mai og i september ikke være lavere enn henholdsvis rundt 70 og 55 m³/min på ukesbasis, hvilket er lavere enn den vannmengden som anlegget samlet har tilgjengelig for sin produksjon (vel 60 m³/min ferskvann og 20 m³/min sjøvann, som planlegges økt til 40 m³/min og ev. høyere ved behov. Beregningene er basert på at karlufterne tar ut 50 % av CO₂ samtidig som nivået av ammonium ikke skal overstige 2 mg NH₄ +/l i karene.

Mattilsynet kjenner ikke til spesielle helse eller velferdsproblem ved produksjonen på lokaliteten Bjørsvik. Tilsendt utdrag frå beredskapsplan viser tilfredsstillende tiltak, men ved endret produksjonsvolum må lokaliteten tilpasse planen underveis til dette, særlig risikovurderingene (fareanalyse) og tiltak/prosedyrene. Mattilsynet krever at lokaliteten har systematiske registreringer av helsetilstanden til hver fiskegruppe fra rogninnlegg til utsett i sjø.

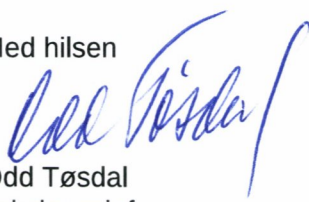
Naturmangfoldsloven:

Søknaden er vurdert etter lov av 19. juni 2009 nr. 100 om forvaltning av naturens mangfold i forhold til mulige effekter på det biologiske mangfoldet, forurensing av det ytre miljø og økologiske effekter. De miljømessige forhold er vurdert ut fra tilgjengelig kunnskap og registreringer i området. Vi finn ikke grunnlag for å avslå søknaden ut fra hensynet til det biologiske mangfoldet, økologiske effekter eller naturmiljøet for øvrig. Vi finn ikke grunnlag for å avslå søknaden ut fra føre-var

prinsippet jfr. naturmangfoldloven § 9. Vurdering av fiskefelt og rødlisteartar faller utenfor Mattilsynets forvaltningsområde.

Mattilsynet vil vurdere å trekke godkjenningen tilbake dersom virksomheten ikke overholder vesentlige forhold i vilkårene for godkjenningen eller ikke oppfyller vesentlige krav i regelverket. Mattilsynet skal til enhver tid holdes orientert om hvem som er ansvarlig for virksomheten.

Med hilsen

Odd Tøsdal
seksjonssjef

Vedlegg:

Kopi til:

- ✓ Hordaland fylkeskommune Postboks 7900 5020 BERGEN
- Melding om rett til å klage over forvaltningsvedtak

Hjemmel for tilsyn

Mattilsynet har i henhold til matloven § 23 / dyrevelferdsloven § 30 / dyrehelsepersonelloven / forskrift om omsetning av reseptfrie legemidler § 18 hjemmel til å føre tilsyn og fatte vedtak for gjennomføring av bestemmelser gitt i medhold av loven / forskriften

Klagerett

Det er klagerett på enkeltvedtak. Fristen for å klage er tre uker etter at dere har mottatt informasjon om vedtaket, jf. forvaltningsloven §§ 28 og 29. Dere finner mer informasjon om klageretten i vedlegget Melding om rett til å klage over forvaltningsvedtak.

Virksomheten er vurdert etter følgende regelverk:

- FOR 2007-10-27 nr 1254: Forskrift 27. okt. 2007 nr. 1254 om animalske biprodukter som ikke er beregnet på konsum (forskrift om animalske biprodukter)
- FOR 2008-06-17 nr 823: Forskrift 17. jun. 2008 nr. 823 om etablering og utvidelse av akvakulturanlegg, zoobutikker m.m (forskrift om utvidelse av akvakulturanlegg mv)
- FOR 2008-06-17 nr 822: Forskrift 17. jun. 2008 nr. 822 om drift av akvakulturanlegg (akvakulturdriftsforskriften)
- FOR 2004-03-19 nr 537: Forskrift 19. mar. 2004 nr. 537 om internkontroll for å oppfylle akvakulturlovgivningen (forskrift om IK-Akvakultur)
- Lov 19. des. 2003 nr. 124 om matproduksjon og mattrygghet mv (matloven)
- FOR 1997-02-20 nr 192: Forskrift 20. feb. 1997 nr. 192 om desinfeksjon av inntaksvann til og avløpsvann fra akvakulturrelatert virksomhet (forskrift om desinfeksjon av vann, akvakultur)
- Lov 19. jun. 2009 nr. 97 om dyrevelferd (dyrevelferdsloven)

Avsender	Melding om rett til å klage over forvaltningsvedtak (Forvaltningsloven § 27)	
Mattilsynet Avdeling Bergen og omland Felles postmottak, Postboks 383 2381 Brumunddal		
Mottaker (navn og adresse)	Dato	Klageinstans
LERØY VEST AS AVD BJØRSVIK SETTEFISK Skuteviksboder 1 - 2, Lokalitet: 5020 Bergen	08.09.2015	Mattilsynet, hovedkontoret

Denne meldingen gir viktige opplysninger hvis De ønsker å klage over vedtak De har fått underretning om.

Klagerett	De har rett til å klage over vedtaket.
Hvem kan De klage til	Klagen skal først sendes til avsenderen av denne meldingen. Dersom dette organet ikke endrer vedtaket som følge av klagen, vil den bli sendt videre til klageinstansen for avgjørelse.
Fristen til å klage	Klagefristen er 3 uker fra den dag dette brevet ble mottatt. Det er tilstrekkelig at klagen er postlagt innen fristen løper ut. Dersom De klager så sent at det kan være uklart for oss om De har klaget i rett tid, bes De oppgi dato når denne meldingen ble mottatt. Dersom klagen blir sendt for sent, er det adgang til å se bort fra den. Om De har særlig grunn til det, kan De likevel søke om å få forlenget klagefristen. De bør da i tilfelle nevne grunnen til forsinkelsen.
Rett til å kreve begrunnelse	Dersom De ikke allerede har fått begrunnelse for vedtaket, kan De sette fram krav om å få det. Slikt krav må settes fram i løpet av klagefristen. Klagefristen blir i så fall avbrutt, og ny frist begynner å løpe fra det tidspunkt De mottar begrunnelsen.
Klagens innhold	Klagen skal nevne det vedtak det klages over, og den eller de endringer som ønskes. De bør også nevne Deres begrunnelse for å klage og eventuelle andre opplysninger som kan ha betydning for vurderingen av klagen. Klagen må undertegnes.
Utsetting av vedtaket	Selv om De har klagerett, kan vedtaket vanligvis gjennomføres straks. De har imidlertid adgang til å søke om å få utsatt iverksettingen av vedtaket inntil klagefristen er ute eller klagen er avgjort
Rett til å se sakens dokumenter og til å kreve veiledning	Med visse begrensninger har De rett til å se dokumentene i saken, jf fvl §§ 18 og 19. De må i tilfelle vende Dem til det forvaltningsorgan som har sendt denne meldingen. Der kan De også få nærmere veiledning om adgangen til å klage, om fremgangsmåten ved klage og om reglene for saksbehandlingen ellers.
Kostnader ved klagesaken	De kan søke om å få dekket utgifter til nødvendig advokatbistand etter reglene om fritt rettsråd. Her gjelder imidlertid normalt visse inntekts- og formuesgrenser. Fylkesmannens kontor eller vedkommende advokat kan gi nærmere veiledning. Det er også særskilt adgang til å kreve dekning for vesentlige kostnader i forbindelse med klagesaken, for eksempel til advokatbistand. Dersom vedtaket er blitt endret til gunst for klageren, er det etter fvl § 36 også adgang til å søke dekning for vesentlige kostnader i forbindelse med saken. Klageinstansen vil om nødvendig orientere Dem om retten til å kreve slik dekning for sakskostnader.
Klage til Sivilombudsmannen	Det er også mulig å klage til Stortingets ombudsmann for forvaltningen (Sivilombudsmannen).